

Жорж НІВА

ЄВРОПА МЕТАФІЗИКИ І КАРТОПЛІ

Питання про те, що таке Європа, набуло особливої гостроти, коли в багатьох європейських комуністичних державах відбулися революції. Нагадаю: Мілан Кундера у своїй статті, яка наробила багато галасу, стверджував, що його Європа – Центральна, від Варшави до Праги та Будапешта – тільки і є справжньою. Захід зрадив європейську ідею, відмовившись від єдності, тобто від вищих цінностей, заради яких можна віддати життя, і втратив культуру, забувши про те, як треба її цінувати.

Ця проблема ставала дедалі актуальнішою в міру того, як розтискалися радянські лещата. Феноменальний культурний опір в країнах Східної Європи виявився запорукою блискавичних політичних перетворень, що зруйнували режими, які – і тут Кундера має рацію – ми звикли вважати встановленими на віки вічні (принаймні ті з нас, хто не надавав належного значення голосам дисидентів). “Архіпелаг європейської свідомості”, напрочуд яскраве есе філософа Олексія Філоненка¹, що відклав на деякий час “пташину” мову умоглядних побудов, як мені здається, запрошує нас повернутися до тез Кундери. У цій книзі відбилися широкі інтереси автора-філософа, що воював у Алжирі, кантіанця, який займається кількома видами спорту і усвідомлює, як важливо тримати себе у формі, мислителя енциклопедичного складу, котрий замислюється над тим, чому завезена до Європи картопля розповсюдилася так широко, а також над тим, що означає перехід від рідкісної, елітарної музики, немислимої без оркестру та аристократичного способу життя, до своєрідного “музичного комунізму”, де кожний може викликати дух будь-якого композитора, натиснувши кнопку, і де “неомузика” (наприклад, концерт “Бітлз”) скасовує хисткість людського життя. Філоненко згадує, що могло або, вірогідно, зможе об’єднати європейський архіпелаг. Латина після Реформації втратила значення мови літургії та книг богослужіння, сільську працю (про неї Філоненко

¹ Philonenko Alexis. L'Archipel de la conscience européenne. Paris, Grasset, 1990 (collection “Le Collège de Philosophie”).

пише дуже емоційно), що єднала європейців почуттям пошани до землі, яку обробляло багато поколінь селян, нині механізовано, аграрній Європі вже недовго залишилось існувати. Свідомість прогресу? Книга французького філософа Леона Бруншвіка “Прогрес західної свідомості” з’явилася незадовго до Другої світової війни та Голокосту: вони цвяхом сидять у кожному з нас, вимагаючи безумовного виконання обов’язку пам’яті – але ж це пам’ять про небуття...

Насправді в книзі Філоненка ніби дискутують два голоси. Один із них належить кантіанцеві: він возвеличує свободу судження, можливості дійти обмежених, але точних висновків. Цей мислитель бачить початки расистського презирства до інших, протилежного кантіанському універсалізму, в описі гренландців у Бюффона: для знаменитого натураліста вони заздалегідь “недолюдки”. У розділі, присвяченому чотирьом коням Апокаліпсису (війні, безумству, смерті та голоду) Філоненко показує, як європесць бореться проти чотирьох складових людини: писемності, заборони на інцест, війни та вбивства. Людина має відповідати на цей виклик. Європа – материк метафізики та картоплі. Зустрічаючись з “не-Європою”, вона стає руйнівником (так поводитися римляни в Північній Африці). Слова Катона “Карфаген має бути зруйнованим” слід розуміти буквально... На думку Філоненка, послідовника Канта і Фіхте, європесць – “людина, яка запитує”, для європейця філософія повинна бути категоричною, володіти силою умовиводу. Завершення не є висновком. Розуміння не є доказом. Надто багато з’явилося філософських вчень, які заперечують ідею впевненості, вимірюють, а не розмірковують, нав’язують, а не переконують.

Однак, водночас Філоненко – прихильник російського філософа (а точніше – російського єврея) Льва Шестова, який був непримиримим ворогом здорового глузду, підкреслював розрив із традицією, заперечував цінність будь-чого. Шестов – філософ чекання, а не висновку. Його навіть важко назвати філософом. Головна його робота – роздуми про битву душі з ідеєю у творах Блаженного Августина та Достоевського (“На терезах Іова”). Філоненко не запитує, чому росіяни створили таку переконливу філософію заперечення. Чи не тому у ХІХ столітті атеїзм у Росії набув рис нової, альтернативної віри? Філоненко справедливо зазначає, що Росія захоплювалася Шопенгауером: Толстой годинами розмовляв про нього з Фетом, перекладачем праці “Світ як воля та уява”. Шестов, як неважко здогадатися, нападав і на Толстого, вважаючи, що цей мудрець ховав

глибокий відчай під свідомим та нікому непотрібним пошуком “розгадок”, остаточних відповідей.

Невеликий діалог двох героїв, яким завершується есе Філоненка, нагадав мені про давню (1919 року) розмову В'ячеслава Іванова з Михайлом Гершензоном у московській лікарні. “Основні ідеї залишились тими самими, що й у давніх греків”, – говорить один. “Припадемо до струмка забуття”, – відповідає другий. Триває бесіда між моральним законом Канта та екзистенціалізмом, який все заперечує. “Той, хто хоче забути про ідеї, потрапить до їхніх тенет”, – підсумовує alter ego філософа. Російська Європа, чий внесок до утопічної думки важко переоцінити, знову стає європейською – відновлює філософський діалог між шанувальниками остаточних висновків та прибічниками чекання. Води Лети, забуття того, над чим уже билося людство, мрії про *tabula rasa*² – все це призвело лише до різанини та руйнування. Сьогодні Східна Європа бажає повернутися до архіпелагу запитування. Моральний закон набуває сенсу в політиці, згубність летейських вод очевидна.

Філоненко згадує про одну зі своїх бабусь – графиню, що брала участь у музичних концертах полтавських салонів. То були часи “рідкісної музики”, якою могли насолоджуватися тільки нечисленні щасливці. Графиня завжди починала виступ з бетховенської п'єси “До Елізи”, бо хотіла посміятися над тими, хто вважав це надто легкою для виконання музикою. Тоді музика була такою ж рідкістю, як у наші дні тиша... Іммануїл Кант у Кенігсберзі слухав музику тільки в неділю. Цей епізод змусив мене згадати про пані Ганську та Бальзака (про останнього також йдеться в есе у зв'язку з його ненавистю до селян). Чи належав український мужик до “аграрної Європи”, що колись, на думку Філоненка, скріплювала весь континент? Хай там як, цей – європейський – бік Росії та України був настільки капітально винищений, що сьогодні люди в СРСР не знають, чи вдасться їм коли-небудь знову відчутти своєю ту землю, яка теж була європейською. 1990 року Росія має досить невиразне уявлення про двох «китів», на яких тримається європейський архіпелаг, – про метафізику і картоплю. Що стосується нас...

² чиста дошка (лат.).